Javorniczky István

Levelek Anyámnak

4. rész

Tizenkettedik levél

Hogy pont ez lett a tizenkettedik, a véletlen műve. Mindjárt megérted, miért írom ezt. Szombat este van, nézem, mi megy a tévében, s megakad a szemem a Magyar mozi csatorna programján: Mese a tizenkét találatról. Épp csak hogy elkezdődött, hátradőlök a fotelban, hirtelen mintha megkettőződnék, ülök a tévé előtt a lakásunkban, 2024-ben, a Deres utca 11.-ben, nem véletlenül írom a házszámot, s ülök a Bartók filmszínház nézőterén, a földszint tizenhetedik sorában, 1957-ben, ugyanazt a filmet nézem, hetvenkét évesen és ötévesen. Az első filmet, amit moziban látok. Az elsőt, és talán az egyetlent, amit veletek láttam. Hogy jutott eszetekbe 1957 tavaszán moziba menni?! A filmszatírát Makk Károly rendezte, 56-ban forgatták, még a szabadságharc előtt, 57 februárjában mutatták be. Akkortájt kellett látnunk nekünk is, a Bartók, ez a harmincas években megnyitott, a korszak legmodernebb technikájával felszerelt filmszínház premier-mozi volt, csak néhány hétig vetítették az új filmeket, ezt követően kerültek az utánjátszó mozikba, a mi környékünkön a vasúti hídon túl levő, lepukkant Haladásba. 57 februárjában még bőven látszott a harcok nyoma, látszott még hosszú éveken át, bár februárban talán már nem állt a Körtér közepén az a kilőtt páncélautó, talán már beüvegezték a mozi tömbjében levő Szivárvány áruház betört kirakatát. A háború előtt gyakran járhattatok moziba, a mi időnkben már nagyon ritkán, hogy jutott eszetekbe éppen 57 februárjában odamenni, ötéves voltam, életemben először moziban, a film nem tartozik Makk legemlékezetesebb alkotásai közé, nekem az említett okból egyike a legmaradandóbb filmemlékeknek, most hogy nézem a tévében, 2024 nyarán, el nem tudom képzelni, mit érthettem meg abból, ötévesen, mi történik a vásznon, arra se kaphattam fel a fejem, akkor, amire felkaptam most, hogy az egyik szerencsés-szerencsétlen nyertes, aki megüti a totófőnyereményt, de a remélt százezrek helyett írd és mondd hetven forintot nyer, bizonyos Bartha doktor többször megismétli a lakcímét, azt mondja, Deres utca 7. Te még a Pannonhalmi úti első lakásunkat ismerted, hat évvel a halálod után költöztünk Deres utcába, a Deres utca 11-be, a filmbeli cím bizonyosan nem valódi, ha állt is ott ház, ahogy a kilencben már állt a Honthy-villa, nem lehetett a filmbeli, amelyiknek beázik a födémje, s

amelynek a renoválását a főnyereményt megütve Bartha doktor azonmód megrendeli, emlékszel a filmre? milyen érzésekkel néztétek? jól jött volna nekünk is egy tizenkét találatos, tudtommal apa ki-kitöltött totószelvényt, később én is, de inkább maradt a remélt szerencsekovács szerepében a lottó, te úgy emlékszem, kettesekig jutottál, a húgomnak húszévesen lett egy négyese, nekünk Katival éveken át fix számaink voltak, sokáig tudtam őket később is, másképp lett volna, ha nyerünk? az állhatatosságunk nem díjazta a sors, Évával már nem bíztuk Fortunára, hogy lakásunk legyen, összespóroltuk rá a pénzt, magunk se értjük, abból a kis fizetésből hogyan, de össze. Hát ez az én mesém, egy boldog délutánról, amikor ott ülök veletek a Bartók filmszínház földszintjén, 57 koratavaszán, nem sokat értek abból, mi történik a vásznon, az a fontos, hogy ott ülök köztetek, hogy elvittetek moziba, ötévesen. De hogy miért mentetek ti, moziba ritkán járók, éppen 57 februárjában a Bartók filmszínházba…?

Tizenharmadik levél

Anya, úgy tudd meg, a számítógép se fenékig tejfel. Erdélyi unokatestvéred, Tündi furcsa szófordulatát veszem kölcsön, mosolyogva hallgattam, úgy tudd meg, nem ezzel az ötlettel ültem le a géphez, a Szent Margitról akartam írni neked, ahova jártál, és amiből 48 után a szokásos leleményességgel Kaffka Margitot csináltak, 90 után is virágzott ez a módi, kedvencem a balatonkenesei Urbán Gyula utca, amit – szocialista újságíró névadóját tovább nem vállalva – nemes egyszerűséggel Urbánus utcának kereszteltek át, Éva talált egy fényképet a Fortepanon, régi életképek gyűjtőhelye, a gimnáziumod halljáról, előkerestem a fotót, hogy ne csak emlékezetből számoljak be, mi látható a képen, kezdtem volna írni és akkor… akkor megnyomtam egy billentyűt. Hogy melyiket, nem tudom, egy biztos, azt, amelyiket nem kellett volna. Egy pillanat alatt eltűnt minden szöveg. Próbáltam ezt a gombot, próbáltam azt a gombot, hiába. Ez az a kétségbeesésszéli állapot, amit számítógépes ügyködéseik alatt a hozzám hasonló egyszerű felhasználók rettegve félnek. Valami váratlan hiba történik, és mivel nincs áttekintésem az egészről, csak a már ismert műveleteket tudom elvégezni, teljesen becsődölök. Nagynehezen megtaláltam egy korábbi verziót, de írásvédett volt, vagyis beleírni, folytatni nem lehetett, plusz vékony vonallal át volt húzva a teljes harminc oldal. Áron unokád Rodosz szigetén vízisportolt, felhívtam hát, vasárnap délután ide, vasárnap délután oda, kisebbik lányod idősebbik lányának informatikus férjét, aki ha nem is egyből de végül megoldotta a problémát. Jöhet hát a Szent Margit gimnázium halljáról 1935-ben készült kép. Tájleírásban nem vagyok egy Jókai, nem mintha más írói képességek dolgában az lennék,

nézd el a nem igazán szabatos fogalmazást, de te fel kell ismerd ebből is a termet, hisz ezerszer jártál ott. Valószínűleg nem 1935-ben, tizennégy éves voltál, bár ha a kép ősszel készült, akár ülhettél is azoknál a négyszemélyes fehér asztaloknál, amelyek a boltíves mennyezetig érő, fölül íves, kétszárnyú üvegablakok előtt, és kétoldalt tovább a merőleges falak mellett sorakoztak, szürkés blúzban, ifjú hölgyekhez illő, hosszú fekete szoknyában, akár apácatanáraik nyomdokaiba is léphetnek, mellükön egyennyakkendővel, ahogy a képen látható a tizennégy diáklány, a plafonról egyszerű fehér, kerek búrájú lámpa lóg a rézsútosan rakott, feketefehér csempés padló fölött, a kép hűen visszaadja azt a nyugalmat és meghittséget, ami betölti a teret, nem emlékszem, mit meséltél az iskolaéveidről, szerettél idejárni, szerettél tanulni, tanultál is becsülettel, színötös voltál végig minden tárgyból, németből, franciából is, manapság, de már jó idő óta, ilyen bizonyítvánnyal a lányoknak is egyenes az útjuk az egyetemre, megfordult a fejedben, vagy nem is gondoltál rá? egyéves háziasszonyképzőt végeztél, egy évig a rádióban dolgoztál gépírónőként, aztán férjhez mentél, és vége, a család lett a munkahelyed, mellékesen vállaltál – mert apa segédmunkás fizetése aligha lett volna elég ötünknek – mindenféle munkát, takarítást, szemfelszedést, lottó-kiértékelést, orvosírnokoskodást, igaz, német nyelvtudásod nem veszett teljesen kárba, a szomszédban élő három öreglány, a Sziszikék látták ennek legnagyobb hasznát, amikor sashegyi öröklakásukat keletnémet vendégeknek adták ki, és téged hívtak át tolmácsolni. Ebből azért én is húztam némi hasznot, az egyik házaspár köszönetként meghívott magához nyelvet gyakorolni Lipcsébe, hasonkorú lányuk, a németesen szeplős, nagydarab Christine szívesen vette volna, ha közelebb kerülünk egymáshoz, ha ő nem is, egy másik német lány, Helga Naumburgból szerelmes érzéseket fakasztott belőlem, akkori divat szerint hosszú éveken át leveleztünk egymással, aztán eljött Budapestre, egynapos szerelmünkről olvashatnál egyik könyvemben, nem is mondtam még, az utóbbi öt-hat évben, alaposan behoztam lemaradásomat a szépírás terén, tartoztam magamnak ezzel, írtam vagy nyolc könyvet, én regénynek hívom őket, az egyik a *Megtalálni Helga Schleußnert*, ti is szerepeltek benne apával, Onkel Josef kap egy finom nyakkendőt Helgától ajándékba, kár, hogy nem olvashatod, büszke lennél, sajnálom, ahogy annyi minden mást.

Tizennegyedik levél

Ülök a konyhaasztalnál, eszem a tenyérnyi szeletet, ami megmaradt a négynapos görögdinnyéből, napok óta harmincöt fok van árnyékban, egymást érik a honlapokon a közegészségügyi szolgálat figyelmeztető

közleményei, hogyan próbáljuk átvészelni a hetek óta tartó szokatlan hőséget, pótoljuk a folyadékveszteséget, ne induljunk hosszabb útra, ha nem muszáj, gondoljunk arra, hogy ebben a kánikulában gyorsabban megromlik az étel, mégha – ahogy amerikai nagybácsink írta magyarázólag a hatvanas-hetvenes években vékony légipostapapírra, amerikai klaviatúrán írt leveleiben, – huetoeszekrényben is tároljuk, nem érzem az ízén, hogy baja lenne, megeszem, ételt kidobni vétek, ezt is tőled tanultam, belőled ivódott belém, ahogy az is, hogy amíg van maradék, addig azt együk, ne a frissen vásároltat, Éva az ablak előtt nyiszálja a suhángokat, ritkítja a borostyánt, ő más felfogást képvisel, jóllehet ők is elég szegényen éltek takarékoskodni anyámhoz hasonlóan tudó anyósom tanítónői fizetéséből, és őt is katolikusnak keresztelték, másnapos ételt ritkán tesz a tányérjára, azt eszik, amihez éppen kedve van, vágja a suhángokat, a borostyánt, a fején sűrű szövésű, fonott kalap, kúp alakú, mint egy csőszkunyhó, a kalapok iránti ellenszenvemről már írtam neked, arról a bizonyos kecses női kalapról is, amit a helsinki nagyáruházban próbált a fejére Éva, vegyük meg, javasoltam lelkesen, fontolgatta, fontolgatta, végül a kalap ott maradt, hoztunk haza viszont sok minden mást, elkáprázтatott minket 1981-ben az a hatalmas választék, az ordító minőségi különbség, egy életre megjegyeztem a különleges Merimekko ruhacég nevét, kocsival voltunk, finn házigazdánk révén, aki mellékállásban pszichológusként dolgozott az áruházban, kedvezményt is kaptunk, vettünk egy csodaszép, sárgásfehér alapon virágmintás, hímzett gyapjú faliszőnyeget, addig győzködtem Évát, amíg belement a mustársárga étkészlet megvételébe is, egy éve költöztünk első lakásunkba, az alapbútorokon kívül nem volt teli a két és fél szoba, a berendezés hasonlított a velünk egykorú értelmiségi házaspárok otthonához, akkoriban a jobbak közé számító, háromrészes barna kordbársony Ikon garnitúra, román összecsukható Bonanza könyvespolc, tetszetős barna konyhaszekrénysor, egyénibbnek tekinthetjük a fürdőben a sötétkék alapon mustársárga körrel díszített csempét, ugyanolyan színű a kád és a mosdó az Alföldi porcelángyárból, mintha akkori sógorom rokonai is besegítettek volna a beszerzésben, mellette automata Hajdú mosógép, sokáig a nappali éke volt ez a finn gyapjúszőnyeg, kicsit megfakult, bolyhosodott, tíz év múlva az új lakásba nem vittük magunkkal, vagy talán már előbb eltűnt nyomtalan, ahogy annyi minden más, Éva hol ezt, hol azt nyilvánítja lecserélendőnek, a kukában végzik, vagy a lomtalanítóknak szolgálnak értékes zsákmányként, jobb esetben a pincébe kerülnek, és várják a soha vissza nem térést, nekem viszont annál inkább nehezemre esik megválni egy-egy régi tárgytól, ahogy te is leginkább azért vittél ezt-azt a

zálogházba, mert rávitt a szükség, kiváltottad, ha tudtad, vagy máshoz került örökre, mi is „örököltünk" ismeretlenektől, a mostani lakásunkban fele-fele arányban vannak a bútoraink között máshonnan származók és családi örökségek, nagymama kihúzható ovális ebédlőasztala, körülötte éveken át a hozzá tartozó magas támlájú székekkel, most keresztanyámék áthúzatott kárpitú szalonszékein ülünk, ha bent ebédel a család, a tévés szobában áll nagymama üveges vitrinje, a nippek helyett cd lejátszó, Nad márkájú, brit licenc alapján készült csehszlovák lemezjátszó, meg több tucatnyi bakelit-lemez, a cédék már a túlsó sarokban álló, bizományiban vásárolt szekrénykében sokasodnak, amikor megvettük, nagyrészt megvolt, azóta lekopott az üvegajtón a vékony vörösréz rácsozat, másoktól került hozzánk Éva két kedves szerzeménye, egy kétszáz éves szekreter, egy hasonkorú vitrin és írószekrény, kolléganőmtől vásároltuk az édesanyja után maradt, hat, mennyezetig érő fekete könyvespolcot, már beteltek, az Ecseriről – ez már létezett a te idődben is, bár aligha fordultál meg ott – jött a télikertben, a tévés szobában meg a nappaliban lógó háromkaros csillár, s van néhány modern darab is, az önémet íróasztalt, amit a szerkesztőségi nívódíjból vettem 86-ban, néhány éve lecseréltem egy minimal art stílusúra, nem biztos, hogy ez volt a legjobb ötlet, a bizományiban vett antik kanapé nem bizonyult kényelmesnek, az ugyanattól a cégtől vett egyszerű heverőre se, amikor Lea nálunk alszik, nem szívesen marad egyedül egész éjszaka, inkább a hálóban alszik Évával, akkor költözöm át, ahogy nemrégiben is, amikor éjszakákon át fölébredtem a köhögőrohamokra, s nem akartam Évát felébreszteni, az új íróasztal mellett, most jut eszembe, szintén egy családi örökség, keskeny könyvespolc, a mi időnkben nem a budai lakásban volt, hanem a klotildi nyaralóban, no meg persze a duplaágy a hálóban, az se mai csirke, húsz év a szavatossági ideje, lassan kétszer olyan öreg, televízió van a középső szobában és a hálóban is, Éva tévéje a kicsit népies stílusú, faragott fiókos szekrény tetején, az unokabátyám hozta valahonnan, ahol kidobták volna, a portugáliai foci Eb-re vettem még egy tévét, hogy ki-ki azt nézhesse, amit akar, egy korábbi típust, most Samsung Smart tévé mind a kettő, Éva főleg Netflixen és HBO-n sorozatokat, én leginkább meccseket, meg a mezzót, s rá-ráfanyalodok a szegényes filmkínálatra is, a télikertben álló kétajtós szekrényt a mindszentkállai parasztházunk idejében vettük egy falubelitől, helyi asztalosmester csinálhatta, az első konyhabútort már lecseréltük, mikor beköltöztünk, csináltattunk egy jópofa garnitúrát, a Janival, egyik barátunk műkedvelő asztalosával, ráuntunk, jött helyette egy ikea, kifelejtettem valamit?, igen, a kétajtós nagyszekrényt az előszobában, láthatod, elég vegyes az összetétel, kicsit zsúfoltnak érzem, de

mi ez a bartókbélához képest, szeretünk itt lakni, külön ajándék a lakáshoz tartozó kert, Éva birodalma, nem kérdés neki, hogy mivel töltse a munkán kívüli szabadidejét, nem úgy, mint nekem, aki amióta abbahagytam a tanítást az egyetemen, erről se tudsz persze semmit, annyi minden történt, amióta meghaltál, nem lehet harminchét évet egyszerre elmesélni, még ennyi levélben sem, nem egyszerű, mivel üssem el a napokat, nemigen marad más, mint az írás, leginkább még ehhez konyítok, nem mellesleg szeretek szavakkal, mondatokkal, gondolatokkal játszani, ezért születnek ezek a levelek is, de erről bővebben, ahogy ígértem, majd máskor, most megint a kalapokról, az, amit a negyvenes években készült fotón viselsz, nem az én ízlésem, de kétségkívül formás, finom szövetből készült, nem is áll rosszul, bár szerintem a nők hajadonfőtt sokkal szebbek, vétek eltakarni a hajukat, az arcuk bája is jobban érvényesül, ha nem takarja a fejüket valami ízléses-ízléstelen fejfedő, amikor én ismertelek, a szocialista időkben, jóval egyszerűbb kalapokat hordtál, ahogy egészében is nagyon egyszerűen öltözködtél, nem feltűnően, nem nőiesen, ha mentél valahova, kicsit kirúzsoztad az ajkad, kipúderoztad az arcod, szürke vagy barna szoknya, világos blúz, barna trottőrcipő, ebből állt a ruházatod, az enyémben a szürke dominált, amíg te vettél pulóvert, nadrágot nekem, nem mondom, hogy repestem a boldogságtól, talán ezért is igyekszem az utóbbi tíz-húsz évben kicsit érdekesebb darabokat magamra ölteni, bár sokszor nem én állítom össze a ruhatáram, a százkilencvenhárom centis, jóval szélesebb vállú unokádtól kaptam sok mindent, amit ő már kinőtt, megunt, vagy direkt nekem vett ajándékba, magam választottam viszont azt a három Camper cípőt, ez a kedvenc márkám, a Clarks-szel együtt, nem vagyok márkaőrült, de nem áltatom magam azzal, hogy mentes lennék a fogyasztói társadalom, így nevezik a mi korunkat, emberének jellemzőjétől, divatos márkát vesz, azt hiszi, attól különb lesz, miközben a hajléktalanokon is sokszor ugyanezeket a divatcikkeket látni, a kidobott Nike, Adidas cipőket, dzsekiket kotorásszák ki a kukákból, persze, ezek már kissé viseltesek, de első pillantásra gyakran nehéz megkülönböztetni a nem elhanyagolt külsejű szegényebb embert a lezserül öltözködő jómódútól, a három cipő, amit a Covid idején – az egész világot sújtotta egy titokzatos járvány, ilyet te nem éltél meg, a spanyolnátha elmúlt, éppen, mielőtt 21-ben megszülettél, a többi meg kismiska ehhez képest – interneten rendeltem egy középkéket, egy mélysárgát és egy olyat, aminek az egyik fele nubuk, a másik bőr, s a jobb lábra valón a nubuk szürkés, a balon meg barnás, no, ez sokaknál kiveri a biztosítékot, de nem azért vettem, egyszerűen jópofa, bár fényképen kicsit másképp festett, lehet, hogy a boltban látva megfontolom, a feltűnősködés tőlem is távol

áll, de a semmilyen is riaszt, a középszerű, ruhában is, másban is, Évát is mindig győzködöm, hogy ne akarjon eltűnni az emberek szeme elől, viseljen érdekesebb színű, fazonú ruhákat, van is neki azért jónéhány, a te ruhatárad életed végéig meglehetősen szerény maradt, méltón a személyiségedhez, az értékét nem lehet eltúlozni, de a dolog másik oldala is igaz, amiről már esett szó így vagy amúgy: sokkal több volt benned, sokkal több mindent elérhettél volna, ha nem ezt az életmódot választod/kapod sorsul, ami választottál/sorsul kaptál. Kíváncsi lennék, te mit gondolsz erről? Alakulhatott volna másképp is az életed?

Tizenötödik levél

A kérdésed. Az a bizonyos. Jól sejted, hogy nem sietek a válasszal. Végig akarom gondolni, hogy tényleg őszinte legyek, árnyalt legyek, érthető legyek. Nemcsak arra kell felelnem, neked és magamnak, hogy miért, hanem hogy mit írok, nemcsak, hogy miért is kezdtem bele ebbe a levélírásba, hanem azt is alaposan meg kell fontolnom, milyen irányba tereljem a gondolkodásom, illetve hogy merre ne engedjem tévelyegni. Író barátom számtalan remek lehetőséget lát ebben az ötletben, nem kétlem, ő biztosan remekül kiaknázná ezeket. Magamban korántsem vagyok biztos. Azt eldöntöttem, amit ő is helyeselt, hogy amennyire tudom, visszaszorítom hajlamomat arra, hogy búsan keseregjek, panaszkodjak azon, mi minden maradt ki, el a kapcsolatunkban, hogy szenvelegjek, sopánkodjak, ezt nem, de akkor mit? Tudósítsak a napjaimról, hogy mi történik velem, milyen gondolatok járnak a fejemben, mi történik a világban, utaljak vissza a múltra, a közös múltunkra, elmélkedjek engem foglalkoztató témákról? Vagy eresszem szabadon a képzeletem, folytassak, képzeletben persze, párbeszédet veled, találjam ki, amit te mondanál, találjam ki, jutott-e eszedbe bármikor is, hogy mást kellett volna tenned, másfele kellett volna irányítanod a sorsod, egyáltalán irányítanod kellett volna az életed folyását. De nem igazán szóltam még a miértről. A leghétköznapibb, legpragmatikusabb ok, hogy kezdenem kell valamit magammal, és ez a valami az esetemben nem nagyon lehet más, mint az írás. Egyre jobban bajban vagyok viszont azzal, miről is írjak, ezért kaptam örömmel az ötlet után, amit Kassák könyve inspirált. Bele is kezdtem, eltolva magamtól azokat az erkölcsi megfontolásokat, amik abból fakadnak, hogy az ember megélhetési ösztönből tárgyként, írása tárgyaként kezd el kezelni hozzá közeli álló élő és halott személyeket, történetesen téged. Szabad ezt egyáltalán, s ha igen, meddig, hol a határ, ameddig még, amitől már nem, mi tehető a valósághoz és mi nem megengedett a fikciónak. Mennyire szabad felhasználni egykor volt és ma is élő szeretteimet kisded játékaimhoz,

hogy írónak képzelhessem magam, aki úgy bánik velük, mint kitalált alakokkal, élettelen tárgyakkal? Kellően árnyaltan, ugyanakkor igazul fogalmazni, hogy ne bántsalak meg téged, ne bántsak meg másokat, de legyen azért értelme a kutakodásnak, önmagamban, benned, kettőnk közös történéseiben. Ezekkel a dilemmákkal töltöm a napjaim mostanában, hogy mennyire jutottam közelebb a megoldásukhoz, a jövő dönti el.

Tizenhatodik levél

Tudod, anya, az emberben egyszerre tud megélni a valami meg annak az ellenkezője is, amikor belekezdtem ebbe a levélírásba, egyszerűen csak arra gondoltam, jó lenne kicsit beszélgetni veled, józan ésszel természetesen nem gondolhattam arra, hogy majd valóban beszélgetünk, de azzal a bizonyos másikkal, mondjuk így a nemjózannal, mégsem tartottam reménytelennnek, hogy szóljunk erről meg arról, még ha egyoldalúan is, még ha mindkettőnk szerepét magamra vállalva is, gondolkodva, felelve helyetted is, remélve hogy több mindent megismerhetek, több mindent megérthetek belőled, s ahogy már írtam, magamból is, visszagombolyítom az idő fonalát, ott állok hatvannyolc tavaszán a kiskonyhánk ajtajában: anya, eljön iskola után a barátom, adnál neki is ebédet, nem gondolom, hogy lehet más a válaszod, persze, szívesen, nem szólsz, rád nézek, látom az arcodon, nehezen tudnád kimondani a szót, szívesen, zavartan nézek rád, hogy lehet? az én önzetlen, jólelkű anyám nem szívesen ad egy tál ételt a barátomnak, emlékszel, anya, nem szólsz, hozod a két tányért, asztalhoz ülünk, a barátom megköszöni, elmegy, mi volt ez, anya, nem kérdezem, a csalódás ma is bennem él, egy kamasz csalódása, aki nem képes túllátni magán, nem képes belelátni még az anyja fejébe se, az anyjáéba, aki hóvégén már a legegyszerűbb ételeket főzi, spórol, ahol csak tud, hogy ne szenvedjenek hiányt a gyerekei semmiben, minden plusz száj tőlük veszi el az ételt, egy éretlen kamasz dehogyis tud belegondolni ebbe, tudod, anya, már megértelek, ezért is kezdtem ezekbe a levelekbe, ugye, az okokról kérdeztél, hát ez is egy a sok közül, egy fontos ok, megismerni téged, megérteni, mit miért tettél, ilyen konkrét eseteket felidézve, miért nem kérdeztél, fiam, tudom, anya, kérdeznem kellett volna, ha már egyszer magamtól nem jöttem rá, ezért írok most neked leveleket, hogy segíts megérteni, legalább így, utólag.